

(Dis)empowered

**Gesprekken met en
over koplopers in
de warmtetransitie**

Inleiding

Het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (OFL) doet op verzoek van Programma Aardgasvrije Wijken (PAW) actie-onderzoek naar het onderwerp van participatie in de warmtetransitie. Eén van de aandachtsgebieden van het onderzoek van OFL is de dynamiek rond 'koplopers', ofwel: bewoners die nu al een actieve rol vervullen in het aardgasvrij maken van hun buurt. Denk bijvoorbeeld aan bewoners die zich verzameld hebben in maatschappelijke initiatieven of in energiecoöperaties.

In de afgelopen periode heeft het OFL gesprekken gevoerd met zowel actieve bewoners als mensen in andere rollen (overheid, wetenschap) om meer inzicht te krijgen in het empowerment van deze groep actieve bewoners. Het concept van empowerment verwijst naar de motieven en mogelijkheden van mensen om te willen en kunnen participeren in de warmtetransitie. De volgende vragen stonden centraal in de gesprekken:

Hoe kunnen koplopers optimaal empowered raken? Hoe empoweren ze zichzelf en elkaar, en wat hebben ze nodig van professionals en overheidsbeleid?

In deze notitie worden de belangrijkste inzichten uit de gesprekken gepresenteerd, en worden een aantal aanbevelingen gedaan voor Programma Aardgasvrije Wijken.

Opmerking over het gebruik van het woord 'koplopers' in deze notitie

'Koplopers' is de term die het OFL in deze notitie gebruikt voor de groep bewoners die een actieve rol vervult in de warmtetransitie (zich daarmee onderscheidend van de twee andere groepen die het OFL identificeert van de 'achterblijvers' en 'het stille midden'). Dat neemt niet weg dat ook anderen, zoals bestuurders, ambtenaren of professionals, net zozeer koplopers kunnen zijn. Sterker nog, in deze notitie zal het OFL het punt maken dat koplopers vanuit maatschappelijke initiatieven en koplopers vanuit overheidszijde elkaar juist nodig hebben om maatschappelijke initiatieven verder te brengen.

Samenvatting

Inzichten

Het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving (OFL) sprak met verschillende actieve bewoners en andere betrokkenen (beleid, wetenschap) om meer inzicht te krijgen in het empowerment van koplopers. De gesprekken brachten de volgende inzichten op:

- **Grip centraal motief voor koplopers (en bewoners in het algemeen):** als het gaat om motieven om actief te zijn in warmtetransitie, komt uit de gesprekken naar voren dat bewoners bovenal grip willen hebben op hun leefsituatie. Die grip komt op verschillende manieren tot uiting. Gesprekspartners noemen het belang van zeggenschap: bewoners willen best wat in de warmtetransitie, mits ze invloed hebben op het wat en hoe van de warmte-oplossingen. In andere gevallen gaat grip ook over eigendom: bewoners willen zelf mede-eigenaar zijn van een nieuwe warmte-oplossing, om op die manier grip te hebben en houden.
- **Koplopers organiseren grip voor bewoners:** koplopers spelen een belangrijke rol in het organiseren van die behoefte van grip voor bewoners. Koplopers nemen initiatief, mobiliseren andere bewoners en komen tot gezamenlijke plannen. Zodoende kunnen koplopers tot initiatieven komen waarmee bewoners collectief grip krijgen op hun leefsituatie in de warmtetransitie: bijvoorbeeld door gezamenlijk eisen te stellen aan de gemeenten, of door een coöperatie op te richten waarmee ze zelf hun warmte kunnen organiseren.
- **Samenwerking tussen koplopers en professionals noodzakelijk:** koplopers kunnen veel. Toch komt ook duidelijk uit de gesprekken naar voren dat samenwerking tussen koplopers en professionals (zoals gemeenteambtenaren of medewerkers van andere (semi-)publieke instanties) noodzakelijk is. In sommige gevallen spelen professionals een belangrijke rol in aanwakkeren of helpen opstarten van een initiatief, in andere gevallen helpen professionals meer vergevorderde koplopers met wegwijs maken en mogelijkheden scheppen in die institutionele wereld.
- **Systeem niet voldoende ingericht op maatschappelijk initiatief:** koplopers worden op dit moment ook op allerlei manieren nog niet goed geholpen. Het huidige institutionele systeem is niet voldoende ingericht op maatschappelijk initiatieven. Professionals en instanties als gemeenten zijn nog niet altijd gewend zijn aan het samenwerken met maatschappelijke initiatieven, en vinden het moeilijk om maatschappelijke initiatieven passend te behandelen. Het structurele institutionele systeem (met zaken als beleid en wet- en regelgeving) biedt weinig ruimte en steun biedt voor kleinschalige en niet-commerciële maatschappelijke initiatieven, terwijl het grootschalige oplossingen uit de markt juist lijkt te bevoordelen.
- **Een verhaal over empowerment en disempowerment:** uit de gesprekken komt kortom een rijk verhaal naar voren over het empowerment én het disempowerment van koplopers in de warmtetransitie. Koplopers zijn tot veel in staat, maar zijn ook op fundamentele wijze afhankelijk van de samenwerking met een institutioneel systeem dat nog onvoldoende op hen is ingericht.

Aanbevelingen

Het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving komt op basis van de notitie tot de volgende aanbevelingen richting Programma Aardgasvrije Wijken:

- **Wees bewust(er) van het belang van maatschappelijke initiatieven:** koplopers, en daarmee maatschappelijke initiatieven, zijn niet alleen belangrijk omdat ze concrete stappen zetten in de warmtetransitie, maar juist ook omdat ze inspelen op de fundamentele behoefte van bewoners om grip te hebben op hun leefsituatie. Of het nou gaat om een initiatief om zelf warmte te organiseren (lokaal eigendom) of om voorwaarden te stellen aan de gemeente (zeggenschap), koplopers organiseren die grip, voor zichzelf en hun medebewoners. Zo spelen koplopers een belangrijke rol in de transitie van een wijk, door hun samenwerking met intermediairs en potentiële positieve invloed op bewoners die in eerste instantie niet meedoen met de transitie. OFL publiceert binnenkort vervolgonderzoek naar beide groepen, intermediairs en 'laatbloeiërs'.
- **Maak maatschappelijke initiatieven expliciet onderdeel van het leersysteem van PAW:** het Kennis- en Leerprogramma georganiseerd is primair bedoeld voor gemeenten, en richt zich niet direct op maatschappelijke initiatieven. Er mag meer worden gedaan om het leerproces voor én met maatschappelijke initiatieven te bespoedigen, en dit onderdeel te maken van het leersysteem van PAW. Het OFL moedigt het plan aan dat op dit moment wordt uitgevoerd door PAW om een Community of Practice te organiseren voor maatschappelijke initiatieven. Hierbij roept het OFL op om deze Community of Practice voldoende middelen en invloed te geven in het programma, en de verbinding te leggen met de aanbevelingen in deze notitie. Het OFL adviseert PAW daarnaast om ook te investeren in de (zelfgeorganiseerde) (kennis)netwerken van maatschappelijke initiatieven die al bestaan, zoals de Participatiecoalitie, maar ook bijvoorbeeld de netwerken van landelijke en regionale koepels zoals EnergieSamen, het Utrechtse 'Energie U' of het Amsterdamse '02025'.
- **Laat (vertegenwoordigers van) maatschappelijke initiatieven aanschuiven aan de relevante besluitvormingstafels:** om te zorgen dat het perspectief van maatschappelijke initiatieven meegenomen wordt in de politieke, bestuurlijke en ambtelijke besluitvorming, is het belangrijk dat ze daadwerkelijk aanschuiven bij de relevante besluitvormingstafels. Een voorbeeld is de uitvoeringstafel gebouwde omgeving van het Klimaatakkoord, waar voorsnog geen vertegenwoordiging van maatschappelijke initiatieven aanschuift. Op lokaal niveau is betrokkenheid van koplopers bij het opzetten en uitvoeren van de Transitievisie Warmte en Wijkuitvoeringsplannen een belangrijke stap om te zorgen dat maatschappelijk initiatief gesteund wordt.
- **Monitor en onderzoek de dynamiek van maatschappelijke initiatieven in de warmtetransitie en zorg dat kennis wordt benut door koplopers, professionals en instanties:** er wordt op dit moment veel geleerd in de praktijk door de vele maatschappelijke initiatieven die al actief zijn, en door de professionals en instanties die met hen samenwerken. Het is belangrijk om deze ervaringen op te halen, en nauwkeurig te monitoren en/of onderzoeken hoe maatschappelijke initiatieven vooruitkomen, en ook tegen welke barrières ze aanlopen. Dit onderzoek geeft een eerste inzicht in die barrières.

In de context van PAW is het juist ook van belang om maatschappelijke initiatieven te volgen die zijn afgewezen én geaccepteerd voor een proeftuin-subsidie om zo goed zicht te krijgen

op wat vervolgens de belemmeringen en mogelijkheden zijn van deze initiatieven. Ook is het belangrijk dat de kennis verschillende groepen bereikt, waaronder koplopers, professionals en instanties: zodat iedereen diens rol kan pakken om maatschappelijk initiatieven verder te helpen.

- **Moedig de ontwikkeling van nieuwe werkwijzen en instrumenten aan om maatschappelijke initiatieven ruimte te geven en te ondersteunen, bijvoorbeeld in hun 'opgroeirecht':** maatschappelijke initiatieven en koplopers hebben andere behoeften dan bijvoorbeeld (grootschalige) marktpartijen. Het is belangrijk om niet alleen zicht te krijgen op de belemmeringen van huidig beleid, maar om ook constructief bij te dragen aan de ontwikkeling van nieuwe werkwijzen en (financiële) instrumenten die passen bij de logica en het proces van maatschappelijke initiatieven. Een voorbeeld is het bieden van kleinschalige financiering om startende initiatieven te ondersteunen in hun opgroeien. Het ontbreken van deze financiering is de reden dat koploper-initiatieven (zoals Warm Heeg) momenteel vastlopen. We adviseren het PAW om met haar partners de financieringsmogelijkheden voor maatschappelijke initiatieven uit te breiden.

Inhoud

Inzichten	3
Aanbevelingen	4
1. Het empowermenttraamwerk	7
2. Gesprekspartners	9
3. Inzichten uit de gesprekken	10
3.1. Wat kunnen bewoners zelf/samen doen?	10
3.2. Waarin hebben bewoners ruimte en ondersteuning nodig van professionals?	13
3.3. Waarin hebben bewoners ruimte en ondersteuning nodig van overheidsbeleid?	16
3.4. Wat kunnen bewoners doen om professionals en overheden te 'empoweren' om met hen te samenwerken?	17
Conclusies	19

1. Het empowermenttraamwerk

Het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving publiceerde eerder dit jaar het [‘empowermenttraamwerk voor participatie’](#).¹ In dit raamwerk beargumenteert het OFL dat het cruciaal is om in participatieprocessen oog te hebben voor empowerment: zijn mensen daadwerkelijk bekrachtigd om te participeren in een aardgasvrij initiatief? Het concept van empowerment is door het OFL uitgewerkt aan de hand van de twee dimensies van willen en kunnen. ‘Willen’ gaat over de motieven van iemand om mee te doen, ‘kunnen’ over de middelen die een persoon kan inzetten.

Empowerment gaat zowel over wat iemand zelf kan en wil, als ook over de mate waarin iemand zich gesteund en bekrachtigd voelt door de omgeving. Die omgeving kan bijvoorbeeld bestaan uit andere bewoners, wanneer bewoners elkaar motiveren en helpen om een rol te pakken. Ook ‘professionals’, oftewel mensen die zich beroepsmatig bezighouden met de warmtetransitie (zoals gemeenteambtenaren, wijkregisseurs, of medewerkers van een woningcorporatie of netbeheerder) spelen een rol. Tot slot speelt ook het meer abstracte ‘overheidsbeleid’ mee, verwijzende naar het hele pakket aan wet- en regelgeving, overheidsprogramma’s, publieke financieringsmogelijkheden, enzovoort, die bestaan op verschillende bestuurlijke niveaus (lokaal, regionaal, nationaal, Europa). Tabel 1 en 2 geven de dimensies van willen en kunnen weer.

In de gesprekken kwamen de volgende drie centrale vragen aan bod over het empowerment van koplopers:

1. Wat kunnen en willen koplopers zelf/samen doen?
2. Waarin hebben koplopers ruimte en ondersteuning nodig van professionals?
3. Waarin hebben koplopers ruimte en ondersteuning nodig van overheidsbeleid?

TABEL 1 | Empowerment - motieven (willen)

Motief	Achterliggende waarde
Keuzevrijheid	De mogelijkheid eigen keuzes te maken en te handelen in overeenstemming met persoonlijke waarden en identiteit.
Deskundigheid	Het ontwikkelen van bekwaamheid en de beleving van effectiviteit bij het uitvoeren van acties.
Gemeenschapsgevoel	Deel uitmaken van, en zich verbonden voelen met een groep, alsmede er steun en erkenning van ontvangen.
Invloed	Het geloof in de (eigen) mogelijkheid om invloed te hebben en dit ook daadwerkelijk ervaren.
Zingeving	De ontwikkeling van een collectieve identiteit, met bijbehorende verhalen, beelden en zelfs een verandertheorie over beoogde doelen.

¹ Zie het artikel ‘Naar een gezamenlijke keuze van willen en kunnen bij het aardgasvrij maken van wijken’ op de [website](#) van het OFL

Veerkracht	Het vermogen om te leren, zich aan te passen en te herstellen van tegenslagen.
-------------------	--

TABEL 2 | Empowerment - middelen (kunnen)

Motief	Achterliggende waarde
Kennis	Informatie, concepten, ideeën, overtuigingen, kennis.
Sociaal Netwerk	Menselijke invloed, vrienden, buren, personeel, leden, kiezers.
Kunstmatige bronnen	Apparaten, producten, constructie, infrastructuur, kunst.
Natuurlijke bronnen	Grondstoffen, fysieke ruimte, tijd.
Financiën	Geld, aandelen, subsidies, leningen.

2. Gesprekspartners

Het OFL sprak met verschillende mensen. Allereerst, met koplopers van vier maatschappelijke initiatieven. De initiatieven zijn divers van aard: twee zijn verbonden aan aardgasvrije proeftuinen binnen PAW, twee niet. Drie van de initiatieven betreffen formele energie coöperaties, één betreft een bewonersinitiatief. Twee van de initiatieven komen uit stedelijk gebied, de andere twee uit landelijk gebied. Naast de koplopers sprak het OFL ook met gemeenteambtenaren van twee verschillende gemeenten, om meer te horen over hun perspectief op de samenwerking met koplopers. Tenslotte sprak het OFL ook met een onderzoeker, die onderzoek heeft gedaan naar de motieven van mensen om zelf een rol te pakken in de energietransitie.

Zie tabel 3 voor een overzicht.

TABEL 3 | Gesprekspartners

Naam	Rol
Gerbert Hengelaar	Initiatiefnemer van Nieuwe Energie voor de Vechtzoom, een bewonersinitiatief in Overvecht-Noord, Utrecht.
Ted Zwietering	Initiatiefnemer van energiecoöperatie Ketelhuis/WG-terrein in Amsterdam. Het Ketelhuis/WG-terrein is een aardgasvrije proeftuin binnen PAW.
Henriette Wieringa, Nicolette Scholten en Martin Ettema	Initiatiefnemers van LOPEC, een energiecoöperatie in de gemeente Loppersum, Groningen. Loppersum is een aardgasvrije proeftuin binnen PAW.
Lucie Gelderblom en Sjoerd Ypma	Initiatiefnemers van Warm Heeg, een energiecoöperatie in Heeg, Friesland.
Eric Maessen	Gemeenteambtenaar voor de gemeente Nijmegen. Houdt zich bezig met de samenwerking met bewoners rond de warmtetransitie in verschillende wijken in Nijmegen, waaronder een aardgasvrije proeftuin binnen PAW.
Christian Voortman	Gemeenteambtenaar voor de gemeente Zwolle. Betrokken bij de warmtetransitie in Zwolle, en houdt zich in het bijzonder bezig met bewoners en lokale initiatieven.
Fleur Goedkoop	Onderzoeker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Gepromoveerd op onderzoek naar maatschappelijke initiatieven in de energietransitie (niet zozeer warmte), met onder meer een focus op de motivaties van mensen.

3. Inzichten uit de gesprekken

In de gesprekken kwamen veel inzichten naar voren over het empowerment van koplopers. In de komende pagina's zullen deze inzichten worden behandeld aan de hand van de drie centrale vragen die het OFL ze gesteld heeft.

3.1. Wat kunnen bewoners zelf/samen doen?

De eerste centrale vraag heeft betrekking op de wijze waarop koplopers zichzelf 'empoweren', en hoe bewoners elkaar steunen en bekrachtigen. Zoals gesteld, empowerment bestaat uit de twee dimensies van 'willen' en 'kunnen' die achtereenvolgens behandeld zullen worden.

'Willen'-dimensie van empowerment

Wat betreft de motieven van koplopers (de 'willen'-dimensie van empowerment) komt een divers beeld uit de gesprekken. Koplopers noemen verschillende motieven voor hun actieve rol in de warmtetransitie. Ze willen bijvoorbeeld bijdragen aan duurzaamheid, of regie hebben over hun eigen woning. Zie tabel 4 voor het overzicht.

TABEL 4 | Motieven van koplopers

Genoemde motieven in de gesprekken	'Willen'-dimensie van empowerment
Bereiken van duurzaamheid	Zingeving
Inzetten van eigen kennis en ervaring voor hoger doel	Deskundigheid
Zeggenschap en regie over de eigen woning	Keuzevrijheid/ Invloed
Handelen waar de overheid en markt het niet doen	Veerkracht

Alleen de categorie van 'gemeenschapsgevoel' werd niet expliciet genoemd door de koplopers die het OFL sprak. Dat betekent niet dat dit motief niet speelt voor koplopers (het OFL sprak enkele koplopers). Onderzoeker Fleur Goedkoop vond in haar promotieonderzoek bijvoorbeeld juist dat sociale motieven een belangrijke rol spelen in de keuze van bewoners om collectief zonnepanelen of windmolens te plaatsen. Zij wijst ook op het belang van de sociale context: zij vond in haar onderzoek dat als mensen meer contact hebben met anderen in de buurt, of zich sterker identificeren met hun lokale gemeenschap, ze eerder geneigd zijn om een gezamenlijk energieproject te ondernemen.²

Wat het sterkst opvalt uit de gesprekken is dat alle gesprekspartners op een of andere manier verwoordden dat bewoners bovenal grip willen hebben op hun leefsituatie. Gesprekspartners noemen bijvoorbeeld het belang van 'zeggenschap'. Bewoners willen invloed hebben op het proces van hoe keuzes worden gemaakt en uitgevoerd, en ze willen tevens invloed op de uitkomsten van de warmtetransitie, bijvoorbeeld welke oplossingen uiteindelijk worden gekozen en welke rol zij daar als bewoners zelf blijvend in spelen. Zo organiseerde bewonersinitiatief

² Fleur Goedkoop's proefschrift is [hier](#) beschikbaar. Daarnaast verscheen ook een [artikel](#) over haar onderzoek in dagblad Trouw.

Nieuwe Energie voor de Vechtzoom in de Utrechtse wijk Overvecht-Noord een breed door de buurt ondersteund buurtmanifest dat uiteenzet onder welke voorwaarden bewoners collectief over willen op een duurzame warmtebron (zie uitwerking van het voorbeeld hieronder).

Voorbeelden van dergelijke voorwaarden gesteld vanuit bewoners komen in meerdere gesprekken naar voren: het belang van betaalbaarheid van bewoners wordt bijvoorbeeld meerdere malen genoemd, als ook de daadwerkelijke duurzaamheid van een oplossing (bewoners willen niet zomaar veranderingen in hun huis als het betekent dat ze overgaan op een niet echt duurzaam alternatief zoals biomassa). Onder dergelijke voorwaarden willen bewoners best veel, stellen de gesprekspartners.

Tot slot kan ook het streven naar lokaal eigendom worden gezien als een vorm van grip: door zelf aan de slag te gaan, maken bewoners zich (in zekere mate) onafhankelijk van de plannen en het tempo van de gemeente, en zorgen ze dat ze blijvend invloed kunnen uitoefenen op de wijze waarop hun huizen verwarmd worden. Zodoende gaat grip dus over drie dingen: 1) invloed op het proces, 2) invloed op de uitkomsten van het proces, 3) blijvende invloed op de nieuwe wijze waarop warmte wordt georganiseerd (bijvoorbeeld door mede-eigenaar te zijn, maar ook bijvoorbeeld door blijvend te mogen meedenken).

Voorbeeld van koploperspraktijk | Nieuwe Energie voor de Vechtzoom

In 2017 nog voordat Programma Aardgasvrije Wijken van start was, kondigde wethouder van Hooijdonk aan dat zij van Overvecht-Noord (Utrecht-stad) een aardgasvrije proeftuin wilde maken. Een groep bewoners schoot meteen in de weerstand. 'Overvecht-Noord wil geen proefkonijn zijn', stelde het in een ingezonden brief in. ³ Bewoners hadden zorgen over de onzekerheid die de proeftuin met zich meebracht, en de mogelijke veranderingen en kosten die het zou vragen. Tegelijkertijd stond echter ook een groep bewoners op die een kans zag, en wilde zorgen dat er in ieder geval goede veranderingen zouden komen. Zij stelden zichzelf de vraag: op wat voor manier willen wij als bewoners dat onze huizen aardgasvrij worden? Zo ontstond het initiatief Nieuwe Energie voor de Vechtzoom, een bewonersinitiatief dat zich richt op een gedeelte in de wijk met koopwoningen (een groot deel van de wijk is sociale huur). Het initiatief verzamelde de behoeften en wensen van bewoners en kwam tot een buurtmanifest dat ze aanboden aan de gemeente. Honderdtwintig huishoudens zijn aangehaakt bij het initiatief, waarvan 90% heeft gereageerd op het buurtmanifest en 60% het manifest actief ondersteunt. Bijzonder is dat dit in een afgebakend gebied bijna alle woningeigenaren betreft. Inmiddels zijn ook twee andere buurten zich op vergelijkbare manier gaan organiseren, waardoor zij samen ongeveer zevenhonderd huishoudens betrekken. De kern van het manifest is dat bewoners zeggenschap willen in het proces en de uitkomsten van de warmtetransitie en zich willen committeren. ⁴

De kunnen-dimensie van empowerment

Wat betreft de kunnen-dimensie van empowerment (de middelen die mensen inzetten) komt eveneens een divers beeld naar voren uit de gesprekken. De koplopers die het OFL sprak hebben op verschillende manieren een achtergrond die hen in staat stelt om een actieve rol te pakken in de warmtetransitie. Sommige koplopers zijn bijvoorbeeld met pensioen en hebben daarmee de tijd en financiële ruimte om actief te zijn. Of ze hebben relevante kennis en ervaring, omdat ze zich bijvoorbeeld (ook) voor hun werk bezighouden met de energietransitie, of in het verleden voor de overheid hebben gewerkt. Zie tabel 5 voor een overzicht.

³ Zie [hier](#) het artikel in het Algemeen Dagblad

⁴ Het manifest valt [hier](#) te lezen.

TABEL 5 | Motieven van koplopers

Genoemde middelen in de gesprekken	'Kunnen'-dimensie van empowerment
Beroepsmatige kennis van het onderwerp, of ervaring bij de overheid	Kennis
Kennen van de buurt/buren, netwerk bij de overheid	Sociaal netwerk
Tijd (want bijvoorbeeld met pensioen)	Natuurlijke bronnen
Onbezoldigd tijd investeren in het initiatief, kleine financiering vanuit gemeente of provincie voor ontwikkelen initiatief, proeftuin-subsidie vanuit PAW	Financiën

Uit de gesprekken blijkt bovendien dat het onderscheid tussen bewoner en professional niet altijd scherp te maken is. In het geval van het initiatief Warm Heeg, bijvoorbeeld, zijn het bewoners én ondernemers tegelijk die hun dorp willen voorzien van duurzame warmte. Vanuit hun ondernemerschap hebben deze bewoners de kennis en tijd om actief te zijn, maar hun ondernemerschap maakt ook dat ze daadwerkelijk moeten vooruitkomen met hun initiatief, omdat ze het anders niet eeuwig vol kunnen houden.

De gesprekken laten ook zien dat in de kunnen-dimensie, het empowerment van koplopers haast niet los te zien is van een faciliterende institutionele omgeving. Het financiële aspect van de kunnen-dimensie is een voorbeeld. Bij het realiseren van een duurzaam warmte-alternatief is veel geld gemoed. Instituties zoals de overheid, maar ook bijvoorbeeld banken, spelen een belangrijke rol in het beschikbaar maken van financiering. In de gesprekken met koplopers komt een duidelijk verschil naar voren tussen koplopers die de financiële middelen hebben om aan de slag te gaan met hun initiatief, en koplopers die dat nog niet hebben. Het initiatief WG-terrein/Ketelhuis in Amsterdam heeft bijvoorbeeld een grote subsidie ontvangen vanuit Programma Aardgasvrije Wijken (PAW), en dus kunnen de koplopers van dat initiatief op dit moment grote stappen zetten. Het initiatief Warm Heeg heeft echter nog niet de benodigde fondsen binnen (hun aanvraag bij PAW werd afgewezen), en dus kan dit initiatief vooralsnog niet uit de startblokken komen. Deze dynamiek komt verder aan de orde in paragraaf 2 over de samenwerking tussen koplopers en professionals, en paragraaf 3 over de interactie tussen koplopers en overheidsbeleid.

Hoe versterken bewoners elkaar?

Een volgende vraag is hoe bewoners elkaar versterken. Wat doen koplopers om andere bewoners te betrekken, en/of te enthousiasmeren zodat die bewoners zelf ook een rol pakken in de warme-transitie? In de gesprekken wordt door verschillende koplopers genoemd dat bewoners als geen ander, andere bewoners kunnen betrekken. Koplopers benaderen andere bewoners persoonlijk en onderhouden laagdrempelig contact. Dat kan heel informeel (aanbellen bij de burens), maar ook iets meer georganiseerd, bijvoorbeeld door het aanstellen van contactpersonen per gebouw (in WG-terrein/Ketelhuis) of per blokje huizen (in Overvecht-Noord). "Bewoners scheppen vertrouwen bij andere bewoners", stelt Ted Zwietering van WG-terrein/Ketelhuis.

De koplopers van energievooperatie LOPEC in Loppersum vertellen dat ze in hun gemeente ook weerstand ervaren van medebewoners. Een concrete optie die ze vanuit de coöperatie verkennen voor de warmtetransitie is het plaatsen van een windmolen. Om te peilen hoe hun medebewoners kijken naar dit plan, hielden ze een enquête. Ze gingen onder meer langs de deuren. "Bij het in brievenbussen stoppen of aanbellen en weer ophalen, krijg je al veel mondelinge respons. Die is soms niet van de lucht", vertelt Martin Ettema, één van de koplopers die het OFL sprak. De koplopers vertellen dat het idee van een windmolen voor veel bewoners beladen is, mede omdat er in de provincie verschillende projecten met windmolens hebben geleid tot onvrede onder de plaatselijke bevolking. Daarnaast speelt ook de versterkingsoperatie

mee: Loppersum zit midden in het Groningse aardbevingsgebied, en veel bewoners wachten op de versterking van hun huizen, een parallel beleidsproces dat gepaard gaat met allerlei moeilijkheden en onzekerheden. Al die verschillende kwesties maken dat veel bewoners niet staan te springen om grote veranderingen, en wantrouwig zijn richting de plannen van de energiecoöperatie, stellen de koplopers. Henriette Wieringa, één van de andere koplopers van de energiecoöperatie. "Mensen zijn hier gewoon heel wantrouwig geworden. Er zijn hier al zoveel beloftes gebroken, men begint bij voorbaat vaak met een negatieve houding van 'we zijn al vaak genoeg voor de gek gehouden.'"

Uitwisseling tussen initiatieven in regionale en landelijke netwerken

Bewoners versterken elkaar ook tussen initiatieven. Uit de gesprekken blijkt dat koplopers ook veel hebben aan andere initiatieven elders (bijvoorbeeld in een andere wijk of gemeente), en aan organisaties en netwerken die initiatieven samenbrengen. Zo vertelt Ted Zwietering van WG-terrein/Ketelhuis dat hij in zijn stad Amsterdam samenwerkt met andere koplopers, onder meer binnen het netwerk 02025, en dat zijn initiatief (dat relatief ver is met hun plan) nieuwe initiatieven elders in de stad aansteekt. Gerbert Hengelaar van Nieuwe Energie voor de Vechtzoom vertelt dat zijn initiatief in de wijk Overvecht ook andere groepjes woningeigenaren in de wijk hebben aangestoken om aan de slag te gaan. Daarnaast heeft zijn initiatief contact met Energie U, de koepel van energiecoöperaties in Utrecht die aanschuift bij verschillende overlegtafels en onder meer een 'Community of Practice' (CoP) voor Utrechtse coöperaties organiseert. De koplopers van LOPEC geven aan dat ze leren van de Groningse Energie Koepel en bijvoorbeeld de ervaringen van Grunniger Power, een andere energie coöperatie in de provincie. Ook noemen de koplopers de landelijke koepel EnergieSamen, die energiecoöperaties landelijk samenbrengt en invloed uitoefent op nationaal beleid. Het beeld dat uit al deze opmerkingen ontstaat is dat van een rijk netwerk van initiatieven en organisaties die op allerlei manieren samenwerken om de coöperatieve beweging in Nederland gezamenlijk verder te brengen.

Kirsten Notten, werkzaam bij de nationale koepelorganisatie EnergieSamen en tevens zelf koploper in een maatschappelijk initiatief in Assenzwolle, reflecteert op de waarde van deze samenwerking. Ze stelt: "Het wordt steeds makkelijker om te beginnen. Er zijn voorbeelden, er is inspiratie, er is kennis, je kunt hulp vragen. Er zijn methodes. Er zijn modellen. De koplopers, de pioniers hebben het altijd het moeilijkste, maar binnen deze koploper beweging zijn er dus al volgende koplopers."

3.2. Waarin hebben bewoners ruimte en ondersteuning nodig van professionals?

De tweede centrale vraag van de gesprekken heeft betrekking op de samenwerking van koplopers met professionals (zoals gemeenteambtenaren of medewerkers van andere (semi-) publieke instanties zoals een woningcorporatie). Hoe kunnen professionals ruimte en ondersteuning geven aan koplopers om hen te helpen in hun empowerment? Een belangrijke startopmerking komt van Kirsten Notten van EnergieSamen. Zij stelt dat initiatieven vrijwel altijd een hybride karakter hebben: samenwerking tussen bewoners en professionals is in de meeste gevallen onontbeerlijk (en bewoners kunnen zelf bovendien ook de betaalde professional zijn).

De wijze van samenwerking verschilt per initiatief en per wijk. In sommige gevallen starten koplopers uit zichzelf een initiatief, en kloppen ze op een gegeven moment aan bij de overheid of andere instanties voor ondersteuning of een verzoek om iets te mogen doen. In andere gevallen organiseren bewoners zich in reactie op plannen die komen vanuit de overheid. In weer andere gevallen spelen professionals een belangrijke rol in het aanwakkeren of het in de vroege fase helpen ontwikkelen van een initiatief.

In de gesprekken kwamen een aantal centrale inzichten naar voren over de samenwerking tussen koplopers en professionals, die achtereenvolgens behandeld zullen worden.

'Opgroeirecht'

Verschillende gesprekspartners spreken direct of indirect over het 'opgroeirecht' van initiatieven.⁵ Ongeacht de precieze route van ontwikkeling heeft ieder bewonersinitiatief tijd en ruimte nodig om volwassen te worden. Een voorbeeld is het bewonersinitiatief van de Nieuwe Energie voor de Vechtzoom. Wat begon als een klein initiatief van enkele bewoners (in dit geval eigenaren van koopwoningen), groeide in ruim twee jaar uit tot een buurtinitiatief dat samen met inmiddels twee andere buurtinitiatieven in Overvecht zo'n 700 huishoudens betreft. Hengelaar en zijn mede-initiatiefnemers gingen in de beginfase van hun initiatief bewust nog niet met de gemeente Utrecht om tafel, omdat ze eerst wilden aantonen dat ze breed mandaat hadden in de buurt.

Een dergelijke ontwikkeling binnen twee jaar tijd is relatief snel. Kirsten Notten van EnergieSamen vertelt dat in het warmte-initiatief in Assendorp waar zij als initiatiefnemer bij betrokken is, ze vier jaar hebben gedaan over het krijgen van een groot netwerk in de buurt. De relevante tijdshorizon voor dit soort initiatieven is wat haar betreft nog veel langer. "Je moet ervan uitgaan, dit soort initiatieven zijn gewoon 25 jaar bezig. Dat is de tijdshorizon om een wijk helemaal te verduurzamen en vergroenen."

Voorbeeld van koploperspraktijk | Wijkbedrijf Diezerpoort

De Zwolse wijk Diezerpoort is voor de gemeente Zwolle een 'aandachtswijk'. In Diezerpoort wonen relatief veel mensen met lage inkomen wonen en er spelen verschillende soorten sociale problemen naast elkaar. Om bewoners te activeren en onderdeel te maken van de plannen ter verbetering van de buurt, stichtte de gemeente enkele jaren geleden de oprichting van een wijkbedrijf aan. In het wijkbedrijf vormen bewoners het bestuur en doen professionals samen met bewoners de uitvoering van verschillende soorten activiteiten, zoals het plaatsen van zonnepalen of isoleren van woningen. De oprichting had flink wat voeten in de aarde, maar inmiddels staat het wijkbedrijf steeds steviger: de coöperatie heeft inmiddels honderd leden en groeit. Toen een architectenbureau in het kader van een prijsvraag de gemeente Zwolle benaderde met een ambitieus warmte-idee en de wens om daar goed bewoners bij te betrekken, was de verbinding snel gelegd: de architecten en het wijkbedrijf (als ook onderzoeksbureau TNO) gingen samenwerken. Samen ontwikkelen de partijen concrete plannen voor de warmtetransitie in de wijk Diezerpoort. Het is nog de vraag of en hoe ze hun plannen in de toekomst kunnen realiseren: de gemeente Zwolle bereidt op dit moment ook de 'transitievisie warmte' voor waarin de gemeente aangeeft welke wijken de voorkeur hebben om als eerste aardgasvrij te maken. De 'laagste maatschappelijke kosten' zijn daarin de leidraad, maar op dat criterium scoort het initiatief in Diezerpoort niet meteen heel hoog. Waarin ze wel relatief ver zijn (dankzij het wijkbedrijf) is bewonersbetrokkenheid, maar is daar ook voldoende oog voor het opstellen van de transitievisie? Deze dynamiek speelt zich op dit moment uit in de gemeente Zwolle.

Ondersteunen van het opgroeien

Wat kunnen professionals doen om het opgroeien van maatschappelijke initiatieven te ondersteunen? De gesprekspartners noemen het belang van het langzaam opbouwen van een samenwerking, laagdrempelig contact en het betrouwbaar zijn richting bewoners. Erik Maessen van de gemeente Nijmegen werkt in de Nijmeegse wijk Bottendaal met een groep bewoners die op dit moment onderzoeken of ze samen een initiatief willen starten. Maessen ondersteunt de bewoners in hun zoekproces, bijvoorbeeld door zaken als het aanbieden van een workshop waarmee de bewoners hun gezamenlijke doelstellingen scherp kunnen krijgen. Maessen ziet het helpen ontwikkelen van een initiatief als een langzaam proces, dat qua tempo soms minder snel gaat dan de gemeente graag zou willen. "Ik merk bij alle wijken dat mensen het belangrijk vinden dat wij het goed uitzoeken. Geen half werk. Niet overhaaste beslissingen nemen", stelt Maessen.

⁵ In verschillende contexten en organisaties wordt het woord 'opgroeirecht' al actief gebruikt, waaronder door EnergieSamen, de landelijke koepel en belangenvereniging van energiecoöperaties.

De initiatiefnemers van Warm Heeg, Lucie Gelderblom en Sjoerd Ypma, vertellen dat zij goed contact hebben met ambtenaren van de gemeente en de provincie. Beide overheden proberen het initiatief waar mogelijk te ondersteunen: nadat bleek dat Warm Heeg geen proeftuinfinanciering zou ontvangen binnen de tweede ronde proeftuinen van Programma Aardgasvrije Wijken, zorgden de gemeente en provincie samen voor een beperkte vervolfinanciering voor de initiatiefnemers om te kunnen blijven werken aan hun initiatief. De financiële behoefte van het initiatief is echter veel groter: ze zoeken naar aanvullende financiering om hun plan te realiseren, maar dat is hen vooralsnog niet gelukt.

Ook gemeenteambtenaar Christian Voortman van de gemeente Zwolle noemt het belang van financiering: "Ik zou het liefst willen dat wij dat opgroeierecht ook kunnen verbinden aan geld. Dat je echt structurele budgetten hebt om initiatieven te ondersteunen." De mogelijkheden zijn daarvoor tot nu toe echter beperkt, mede ook door institutionele zaken als aanbestedingsregels (vanaf 25.000 is een aanbesteding verplicht). Op deze beleidskant komt de notitie terug in paragraaf 3.

De professionaliteit van koplopers

Een ander onderwerp dat langskomt betreft de professionaliteit van koplopers en hoe gemeenten en andere instanties daarmee omgaan. Zoals al bleek uit een eerdere paragraaf, hebben koplopers niet zelden professionele kennis en ervaring op het onderwerp waar ze mee bezig zijn. Meerdere gesprekspartners noemen echter dat koplopers niet altijd op hun professionaliteit worden erkend. Ted Zwietering van WG-terrein/Ketelhuis vertelt dat ze veelvuldig te maken hebben met wantrouwen vanuit instanties zoals een gemeente over hun professionaliteit: "Er is gewoon een club mensen die niet wil geloven dat in dit geval een paar deskundige bewoners samen met een aantal experts en mensen die we kunnen in huren een financieel verhaal op tafel leggen wat deugt."

Christian Voortman van de gemeente Zwolle bevestigt dat dit soort vooroordelen leven binnen de gemeente. In de Zwolse Community of Practice (CoP) waarin hij en andere professionals als ook koplopers plaatsnemen, begonnen ze het gesprek met behulp van een ongebruikelijke vorm. Aan de hand van de verhaalstructuur van een komedie brachten ze de lastige vooroordelen over, en misverstanden tussen, bewoners en overheden ter sprake. Voortman: "De vooroordelen kwamen er gelijk uit. Bewonersorganisaties kunnen niet professioneel zijn, wordt dan gezegd. Mensen verhuizen weer dus dan zijn ze weg. Terwijl bewoners zeggen, verhuizen? Hoe vaak hebben wij wel niet een andere ambtenaar aan tafel gekregen? Jullie verloop is een stuk groter dan bij ons, waar heb je het eigenlijk over?"

Dergelijke beelden kunnen de samenwerking tussen koplopers en professionals moeilijker maken, bijvoorbeeld omdat de initiatieven onvoldoende serieus genomen worden en daardoor niet de ruimte of steun krijgen om hun initiatief te ontplooiën. Erkenning en begrip van maatschappelijke initiatieven lijkt daarnaast ook gebonden zijn aan personen, en nog lang niet altijd in hele organisaties te zijn doorgedrongen. Zo vertellen de initiatiefnemers van LOPEC dat de recente gemeentelijke herstructurering (gemeente Loppersum fuseerde met Appingedam en Delfzijl tot de nieuwe gemeente Eemsdelta) leidde tot nieuwe bestuurders, die de coöperatieve methode minder goed begrijpen, met als gevolg dat de samenwerking ook stroever verloopt.

Het initiatief versus het grotere geheel

Een laatste onderwerp dat voorbijkwam in de gesprekken is de relatie tussen het initiatief en de rest van de wijk (bijvoorbeeld andere groepen bewoners die niet bij het initiatief betrokken zijn, of andere opgaven die in de wijk spelen), en de manier waarop instanties en professionals daarnaar kijken. Gerbert Hengelaar van Nieuwe Energie voor de Vechtzoom vertelt dat in zijn wijk Overvecht-Noord, een aardgasvrije proeftuin, de gemeente zich verantwoordelijk voelt voor de gehele wijk en het vanuit die gedachte moeilijk vindt om in het bijzonder samen te werken met het initiatief Nieuwe Energie voor de Vechtzoom (dat zich richt op een deel van de wijk, c.q. een deel van de woningeigenaren). "De wethouder zit heel erg op de lijn van 'ik moet een

oplossing hebben voor iedereen”, stelt Hengelaar. “Ze is bang dat als ze met ons snel een project gaat doen, dat ze dat niet kan waarmaken in de rest van de wijk. Dat merk je wel dat ze daar heel voorzichtig mee zijn.”

3.3. **Waarin hebben bewoners ruimte en ondersteuning nodig van overheidsbeleid?**

Naast de directe samenwerking met professionals hebben koplopers ook te maken met het meer abstracte overheidsbeleid. Het OFL vroeg de gesprekpartners hoe en in hoeverre koplopers op dit moment empowered worden door overheidsbeleid. Uit de gesprekken komt een duidelijke rode draad naar voren: het huidige overheidsbeleid is nog onvoldoende ingericht op het ruimte geven en ondersteunen van het maatschappelijk initiatief.

Het sterkst naar voren komt het verhaal van de initiatiefnemers van Warm Heeg. Zij vertellen dat zij een inhoudelijk sterk en door het dorp breed gedragen plan hebben voor een nieuwe warmteoplossing, maar toch niet de middelen kunnen vinden om dit plan daadwerkelijk te organiseren. Zie het tekstkader hieronder.

Voorbeeld van koploperspraktijk | Warm Heeg

Warm Heeg is het ambitieuze plan van de energiecoöperatie in het Friese dorp Heeg: ze willen het hele dorp voorzien van warmte met behulp van oppervlaktewater uit het nabijgelegen Hegermeer. De plannen zijn vergevorderd en samen met de coöperatie diende de gemeente Súdwest-Fryslân een aanvraag in voor een subsidie binnen de tweede ronde proeftuinen van het Programma Aardgasvrije Wijken. De aanvraag werd echter niet toegekend. Voor de initiatiefnemers is het frustrerend. Niet zozeer omdat hun aanvraag is afgewezen, maar wel omdat ze op allerlei andere manieren continu worden bevestigd en bevestigd in dat hun plan daadwerkelijk belangrijk en innovatief is. “Wij worden continu benaderd, ook vanuit de context van Programma Aardgasvrije Wijken, omdat we zo’n leuk voorbeeld zijn. Kom maar met je informatie”, stelt initiatiefnemer Lucie Gelderblom. Maar ondertussen kunnen ze geen financiering krijgen. Initiatiefnemer Sjoerd Ypma vertelt: “Wij zijn al 3,5 jaar bezig om funding te krijgen.” Juist omdat ze zoveel benaderd worden voor allerlei onderzoeken en leergerichte activiteiten, vragen ze zich af: “Waarom is er wel geld voor allerlei algemene onderzoeken maar geen geld voor een goed initiatief?” Voor een initiatief als Warm Heeg ontbreken er op dit moment mogelijkheden om hun plan verder gefinancierd te krijgen. Vooral financiering van de ontwikkelfase is erg lastig. Buiten PAW om is hiervoor nauwelijks financiering te vinden. Deze fase is ook voor banken niet interessant. Zelfs bij een goed uitgewerkte ‘business case’ beschouwen banken een dergelijk maatschappelijk initiatief nog als behoorlijk risicovol. De initiatiefnemers pleiten daarom voor nieuwe beleidsinstrumenten zoals een ontwikkelfonds, waarin een maatschappelijk initiatief geld kan lenen van de overheid onder gunstige voorwaarden en waarbij de risico’s ook door de overheid worden afgedekt. Zonder toegang tot dergelijke financiën loopt een initiatief als Warm Heeg het risico tot een halt te komen.

Uit de gesprekken komen verschillende voorbeelden voort die illustreren hoe overheidsbeleid op dit moment onvoldoende is ingericht voor maatschappelijk initiatief.

Bestaande afspraken en plannen

Allereerst benoemen de gesprekpartners dat in het speelveld van de warmtetransitie al van alles gebeurt en loopt, en dat een maatschappelijk initiatief daar niet altijd makkelijk tussenkomt. Gemeenten kunnen bijvoorbeeld al bestaande afspraken hebben met energieleveranciers om voor zoveel jaar energie te mogen leveren en/of kunnen al flink geïnvesteerd hebben in bepaalde plannen, en vanuit dat startpunt minder open staan voor samenwerking met kleinere en/of nieuwe maatschappelijke initiatieven.

Belemmerende eisen en richtlijnen

De gesprekpartners noemen ook dat bestaand beleid bepalingen bevat die maatschappelijk initiatief moeilijk maken. Verschillende voorbeelden kwamen langs in de gesprekken.

Zo moeten alle gemeenten als onderdeel van het klimaatakkoord een 'transitievisie warmte' opstellen, waarin zij onder meer moeten aangeven welke duurzame alternatieven de 'laagste maatschappelijke kosten' met zich meebrengen. Voor maatschappelijke initiatieven is het echter moeilijk om puur op de laagste maatschappelijke kosten (dat vooral gaat over financiële betaalbaarheid) mee te concurreren met grote energiebedrijven.

Een tweede voorbeeld zijn de huidige aanbestedingsregels, die gemeenten verplichten om uitvragen in aanbesteding te doen, waardoor maatschappelijke initiatieven (vanaf een zekere financiële grens) verplicht zijn om te concurreren met marktaanbieders wanneer ze aanspraak willen maken op steun voor hun initiatief in een buurt.

Een derde voorbeeld is de zogeheten 'leveringsvergunning' om warmte te mogen leveren aan bewoners, die wordt verstrekt door Autoriteit Consument en Markt. De meeste warmteleveringsbedrijven hebben zo'n vergunning, maar voor maatschappelijke initiatieven is het (vooralsnog) lastig om zo'n vergunning te krijgen wegens specifieke eisen en regels waaraan zij niet zomaar kunnen voldoen.

Ontbreken van normen en instrumenten ten behoeve van maatschappelijk initiatief

De gesprekspartners noemen ook het ontbreken van normen en instrumenten die juist wel maatschappelijk initiatief aanmoedigen. In het klimaatakkoord is afgesproken dat 50% van de opwekking van elektrische energie moet gebeuren vanuit lokaal eigendom. Een dergelijke norm bestaat echter niet voor warmte en ook op andere manieren bestaan er weinig normen en instrumenten ten behoeve van maatschappelijk initiatief. De initiatiefnemers van Warm Heeg noemen bijvoorbeeld de beperkte financieringsmogelijkheden voor maatschappelijke initiatieven en pleiten voor het opzetten van een ontwikkelfonds door de overheid (zie ook het voorbeeld van Warm Heeg op pagina 16).

Een uitzondering op het ontbreken van normen en instrumenten is het 'uitdaagrecht' dat op dit moment wordt verankerd in nationale wetgeving (wetsvoorstel 'versterking participatie op decentraal niveau'). Dit recht stelt bewoners in staat om de gemeente uit te dagen om een dienst van de gemeente over te nemen als zij het zelf beter kunnen en willen doen. Het uitdaagrecht zou kunnen worden gebruikt als haakje voor maatschappelijke initiatieven om institutionele ruimte en steun te organiseren voor hun initiatief (al zijn gemeenten niet verplicht om het uitdaagrecht toe te passen, en zal het uitdaagrecht ook niet initiatiefnemers volledig in staat stellen om zelf een warmte-initiatief op te pakken).

Geen 'level playing field' voor maatschappelijke initiatieven

Uit bovenstaande voorbeelden van de gesprekspartners blijkt dat overheidsbeleid maatschappelijk initiatief in de warmtetransitie maar beperkt mogelijk maakt en stimuleert. Het institutionele systeem lijkt met name ingericht te zijn voor oplossingen vanuit de markt, en het systeem maakt bovendien veelvuldig gebruik van marktgeoriënteerde principes (zoals bijvoorbeeld concurrentie, lage kosten, enz.) om te komen tot oplossingen. Voor maatschappelijke initiatieven is echter het moeilijk om in deze marktgeoriënteerde principes mee te gaan: zij hebben hun eigen waarden en logica.

3.4. Wat kunnen bewoners doen om professionals en overheden te 'empoweren' om met hen te samenwerken?

De bovenstaande vragen die het OFL stelde aan de gesprekspartners gaan allemaal over het empowerment van koplopers. Tijdens de gesprekken kwam echter ook de andere kant naar voren: het empowerment van professionals en overheden, en hoe zij in staat gesteld kunnen worden om goed samen te werken met koplopers.

Koplopers vertellen dat een belangrijk element van het mogelijk maken van samenwerking zit in het 'professioneel' maken van hun eigen initiatief. Zoals in het geval van Nieuwe Energie voor de Vechtzoom, waar de initiatiefnemer eerst breed mandaat organiseerden onder medebewoners met hun buurtmanifest, zodat de gemeente door kreeg dat het niet om een 'leuk initiatief' ging maar om een manifest dat breed gedragen wordt door de buurt. Of in het voorbeeld van WG-terrein/Ketelhuis, waarin de initiatiefnemers de gemeente continu scherp houden om ruimte te geven aan het initiatief en op een goede manier met hen samen te werken. Uit deze voorbeelden blijkt dat het empoweren van overheden in veel gevallen gaat om het 'uitdagen' van overheden om koplopers echt serieus te nemen.

Uit verhaal van Christian Voortman van de gemeente Zwolle komt naar dat professionals zelf ook een belangrijke rol spelen in het meekrijgen van de rest van hun organisatie. Voortman werkt nauw samen met koplopers en is overtuigd van het belang van het samenwerken met bewoners en hun initiatieven. Op verschillende manieren probeert hij collega's mee te krijgen in deze manier van denken. Eerder in deze notitie werd bijvoorbeeld al genoemd dat Voortman collega's meeneemt naar de Zwolse Community of Practice waarin koplopers en professionals samenkomen. Door de CoP bij te wonen kunnen collega's zelf horen en ervaren wat maatschappelijke initiatieven kunnen en nodig hebben. Deze anekdote laat zien dat Voortman eigenlijk zelf ook functioneert als een 'koploper', maar dan aan overheidszijde: hij loopt voorop in de samenwerking met maatschappelijke initiatieven en probeert daar andere collega's en de overheid in de brede zin in mee te krijgen.

Voortman maakt nog een opmerking over het empowerment van professionals en overheden. Volgens hem hebben gemeenten ook behoefte aan een 'opgroeierecht': ook gemeenten kunnen niet alles in één keer goed doen, en hebben tijd nodig om te leren hoe het samenspel werkt met maatschappelijke initiatieven. Daarin is het wel van belang dat de overheden de geleerde lessen internaliseren, en zo (net zoals maatschappelijke initiatieven) stapsgewijs vooruitkomen.

Conclusies

Wat leert het OFL van de gesprekken met koplopers en andere betrokkenen?
Een vijftal conclusies.

Grip centraal motief voor koplopers (en bewoners in het algemeen)

Empowerment bestaat uit de dimensies willen en kunnen. Willen gaat over de motieven die mensen hebben om betrokken te zijn in de warmtetransitie. Uit de gesprekken komen diverse inzichten naar voren over de motieven van koplopers: ze willen bijvoorbeeld bijdragen aan duurzaamheid, iets samendoen met de gemeenschap, of zelf handelen omdat naar hun idee de overheid niet snel genoeg gaat. De diverse inzichten uit de gesprekken kunnen worden samengevat met één overkoepelend inzicht: bewoners willen bovenal grip hebben op hun leefsituatie. Die grip komt op verschillende manieren tot uiting. De gesprekspartners noemen het belang van zeggenschap: bewoners willen best wat in de warmtetransitie, mits ze invloed hebben op het wat en hoe van de warmte-oplossingen. In andere gevallen gaat grip ook over eigendom: bewoners willen zelf mede-eigenaar zijn van een nieuwe warmte-oplossing, om op die manier grip te hebben en houden.

Koplopers organiseren grip voor bewoners

Een tweede conclusie is dat koplopers een belangrijke rol spelen in het organiseren van die behoefte van grip voor bewoners. Koplopers nemen initiatief, mobiliseren andere bewoners en komen tot gezamenlijke plannen. Voor koplopers is het uitgaan van de wensen en behoeften van bewoners in zekere zin vanzelfsprekend: ze zijn immers zelf ook bewoners. Als medebewoners kunnen ze ook makkelijk contact leggen en vertrouwen wekken bij andere bewoners. Zodoende kunnen koplopers tot initiatieven komen waarmee bewoners collectief grip krijgen op hun leefsituatie in de warmtetransitie: bijvoorbeeld door gezamenlijk eisen te stellen aan de gemeenten, of door een coöperatie op te richten waarmee ze zelf hun warmte kunnen organiseren.

Het is belangrijk te noemen dat dit allemaal geen vanzelfsprekendheid is: bewoners zijn niet automatisch verenigd en hebben ook niet altijd dezelfde wensen en behoeften (onlangs wees het rapport 'barstjes in de lokale gemeenschap' van het Sociaal Cultureel Planbureau er bijvoorbeeld op dat bewoners ook juist in conflict met elkaar kunnen raken in de energie-transitie⁶). Wat echter duidelijk naar voren komt uit de gesprekken is dat koplopers de potentie hebben om deze gezamenlijke grip voor bewoners te organiseren.

Samenwerking tussen koplopers en professionals noodzakelijk

De tweede dimensie van empowerment gaat over het kunnen: wat zijn de middelen die mensen tot hun beschikking hebben om een rol te pakken in de warmtetransitie? Uit de gesprekken komt naar voren dat koplopers tot veel in staat zijn. Wat veel wordt genoemd is dat de initiatieven van koplopers vaak een professioneel karakter hebben (of ze daar nou op worden erkend door 'formele' professionele instanties of niet.)

Toch komt ook duidelijk uit de gesprekken naar voren dat samenwerking tussen koplopers en professionals en instanties noodzakelijk is, en wel op verschillende manieren. In sommige

⁶ Zie [hier](#) voor dit rapport.

gevallen spelen professionals een belangrijke rol in het aanwakkeren of helpen opstarten van een initiatief. In dit kader wordt ook gesproken over het 'opgroeierecht': maatschappelijke initiatieven hebben tijd nodig om zich te kunnen ontwikkelen naar een professioneel niveau. Professionals en beleid kunnen daarbij ondersteunen, bijvoorbeeld door initiatieven de tijd te geven of steun in de vorm van kleine financiering.

Ook wanneer een initiatief is 'opgegroeid', blijft samenwerking tussen koplopers en professionals belangrijk. Initiatieven van koplopers zijn op allerlei manieren afhankelijk van de institutionele wereld om hen heen. Professionals kunnen koplopers helpen wegwijs te maken en mogelijkheden te scheppen in die institutionele wereld. Professionals, in andere woorden, spelen op verschillende manieren een belangrijke rol in het empoweren van koplopers en bewoners, met name op de 'kunnen'-dimensie.

Systeem niet voldoende ingericht op maatschappelijk initiatief

Naast de wijze waarop professionals en instanties koplopers helpen, noemen de gesprekspartners ook hoe koplopers op dit moment op verschillende manieren niet goed geholpen worden. Uit de verhalen van de gesprekspartners komt een belangrijke rode draad naar voren: het institutionele systeem is niet voldoende ingericht op maatschappelijk initiatieven. Dat heeft zowel een cultureel als een structureel component.

Op het culturele vlak noemen de gesprekspartners dat professionals en instanties als gemeenten nog lang niet altijd gewend zijn aan het samenwerken met maatschappelijke initiatieven, en het moeilijk vinden om maatschappelijke initiatieven te behandelen als volwaardige professionele initiatieven. Zelfs wanneer individuele professionals overtuigd zijn van het belang van maatschappelijke initiatieven en goed met hen samenwerken, hebben ze vaak alsnog te maken met een bredere organisatie die minder op maatschappelijke initiatieven georiënteerd zijn. Professionals die goed samenwerken met bewoners vervullen in die zin ook de rol van 'koploper' in hun eigen organisatie: zij proberen niet alleen maatschappelijke initiatieven goed te helpen, maar ook hun organisatie mee te krijgen in een nieuwe manier van werken.

Op het meer 'structurele' vlak (oftewel zaken als wet- en regelgeving, formeel beleid) worden wellicht nog wezenlijkere opmerkingen gemaakt door de gesprekspartners. Volgens hen is het institutionele systeem in veel opzichten ingericht op grootschalige marktoplossingen, en biedt het maar weinig ruimte voor meer kleinschalige en niet-commerciële maatschappelijke initiatieven. Het Klimaatakkoord, de transitievisies warmte, de aanstaande warmtewet: verschillende institutionele structuren werpen op dit moment concrete belemmeringen op voor maatschappelijke initiatieven, en doen onvoldoende om maatschappelijke initiatieven te stimuleren.

Naast de proeftuinen-subsidie van Programma Aardgasvrije Wijken (die maatschappelijke initiatieven vooralsnog niet direct kunnen ontvangen, maar lopen via gemeenten), missen er financiële mogelijkheden voor ambitieuze maatschappelijke initiatieven om hun plannen te realiseren, mede omdat ook banken het vooralsnog te risicovol achten om dergelijke maatschappelijke initiatieven te financieren. Zodoende hebben initiatieven moeite om hun plannen gerealiseerd te krijgen, met als gevolg dat juist deze contexten waar bewoners een actieve rol pakken dreigen uit te lopen op teleurstelling.

Een verhaal over empowerment en disempowerment

Uit de gesprekken komt kortom een rijk verhaal voort over het empowerment én het disempowerment van koplopers in de warmtetransitie. De gesprekspartners schetsen tezamen een beeld van koplopers die tot veel in staat zijn in de warmtetransitie maar daarbij op fundamentele wijze afhankelijk zijn van de samenwerking met professionals en overheden, en van de wijze waarop het institutionele systeem op hen is ingericht.

De samenwerking tussen koplopers aan de ene kant, en professionals en overheden aan de andere kant is een leerproces op zichzelf, waarin beide kanten ruimte en tijd nodig hebben om op goede wijze te leren samenwerken. Dat neemt niet weg dat het OFL ook ziet dat in het huidige institutionele systeem, maatschappelijke initiatieven te maken hebben met veel belemmeringen en gebrek aan mogelijkheden. Het OFL ziet zodoende een uitdaging voor het hele institutionele speelveld om beter met maatschappelijke initiatieven om te gaan (en voor maatschappelijke initiatieven om instituties daarbij te helpen!).

Een overheidsprogramma zoals Programma Aardgasvrije Wijken speelt daarin een belangrijke rol. PAW maakt het mogelijk om in de praktijk te onderzoeken wat de potentie is van koplopers, en wat zij nodig hebben van professionals en overheidsbeleid om optimaal empowered te raken. Om dat zo goed mogelijk te doen, doet het OFL de volgende aanbevelingen richting Programma Aardgasvrije Wijken:

Aanbevelingen

- **Wees bewust(er) van het belang van maatschappelijke initiatieven:** koplopers, en daarmee maatschappelijke initiatieven, zijn niet alleen belangrijk omdat ze concrete stappen zetten in de warmtetransitie, maar juist ook omdat ze inspelen op de fundamentele behoefte van bewoners om grip te hebben op hun leefsituatie. Of het nou gaat om een initiatief om zelf warmte te organiseren (lokaal eigendom) of om voorwaarden te stellen aan de gemeente (zeggenschap), koplopers organiseren die grip, voor zichzelf en hun medebewoners. Zo spelen koplopers een belangrijke rol in de transitie van een wijk, door hun samenwerking met intermediairs en potentiële positieve invloed op bewoners die in eerste instantie niet meedoen met de transitie. OFL publiceert binnenkort vervolgonderzoek naar beide groepen, intermediairs en 'laatbloeiërs'.
- **Maak maatschappelijke initiatieven expliciet onderdeel van het leersysteem van PAW:** het Kennis- en Leerprogramma georganiseerd is primair bedoeld voor gemeenten, en richt zich niet direct op maatschappelijke initiatieven. Er mag meer worden gedaan om het leerproces voor én met maatschappelijke initiatieven te bespoedigen, en dit onderdeel te maken van het leersysteem van PAW. Het OFL moedigt het plan aan dat op dit moment wordt uitgevoerd door PAW om een Community of Practice te organiseren voor maatschappelijke initiatieven. Hierbij roept het OFL op om deze Community of Practice voldoende middelen en invloed te geven in het programma, en de verbinding te leggen met de aanbevelingen in deze notitie. Het OFL adviseert PAW daarnaast om ook te investeren in de (zelfgeorganiseerde) (kennis)netwerken van maatschappelijke initiatieven die al bestaan, zoals de Participatiecoalitie, maar ook bijvoorbeeld de netwerken van landelijke en regionale koepels zoals EnergieSamen, het Utrechtse 'Energie U' of het Amsterdamse '02025'.
- **Laat (vertegenwoordigers van) maatschappelijke initiatieven aanschuiven aan de relevante besluitvormingstafels:** om te zorgen dat het perspectief van maatschappelijke initiatieven meegenomen wordt in de politieke, bestuurlijke en ambtelijke besluitvorming, is het belangrijk dat ze daadwerkelijk aanschuiven bij de relevante besluitvormingstafels. Een voorbeeld is de uitvoeringstafel gebouwde omgeving van het Klimaatakkoord, waar voornamelijk geen vertegenwoordiging van maatschappelijke initiatieven aanschuift. Op lokaal niveau is betrokkenheid van koplopers bij het opzetten en uitvoeren van de Transitievisie Warmte en Wijkuitvoeringsplannen een belangrijke stap om te zorgen dat maatschappelijk initiatief gesteund wordt.
- **Monitor en onderzoek de dynamiek van maatschappelijke initiatieven in de warmtetransitie en zorg dat kennis wordt benut door koplopers, professionals en instanties:** er wordt op dit moment veel geleerd in de praktijk door de vele maatschappelijke

initiatieven die al actief zijn, en door de professionals en instanties die met hen samenwerken. Het is belangrijk om deze ervaringen op te halen, en nauwkeurig te monitoren en/of onderzoeken hoe maatschappelijke initiatieven vooruitkomen, en ook tegen welke barrières ze aanlopen. Dit onderzoek geeft een eerste inzicht in die barrières.

In de context van PAW is het juist ook van belang om maatschappelijke initiatieven te volgen die zijn afgewezen én geaccepteerd voor een proeftuin-subsidie om zo goed zicht te krijgen op wat vervolgens de belemmeringen en mogelijkheden zijn van deze initiatieven. Ook is het belangrijk dat de kennis verschillende groepen bereikt, waaronder koplopers, professionals en instanties: zodat iedereen diens rol kan pakken om maatschappelijk initiatieven verder te helpen.

- **Moedig de ontwikkeling van nieuwe werkwijzen en instrumenten aan om maatschappelijke initiatieven ruimte te geven en te ondersteunen, bijvoorbeeld in hun 'opgroei-recht':** maatschappelijke initiatieven en koplopers hebben andere behoeften dan bijvoorbeeld (grootschalige) marktpartijen. Het is belangrijk om niet alleen zicht te krijgen op de belemmeringen van huidig beleid, maar om ook constructief bij te dragen aan de ontwikkeling van nieuwe werkwijzen en (financiële) instrumenten die passen bij de logica en het proces van maatschappelijke initiatieven. Een voorbeeld is het bieden van kleinschalige financiering om startende initiatieven te ondersteunen in hun opgroeien. Het ontbreken van deze financiering is de reden dat koploper-initiatieven (zoals Warm Heeg) momenteel vastlopen. We adviseren het PAW om met haar partners de financieringsmogelijkheden voor maatschappelijke initiatieven uit te breiden.

Tot slot, het OFL ziet het maatschappelijke initiatief in de warmtetransitie als een '**derde weg**', oftewel een serieus alternatief naast de twee andere wegen van overheid en markt. De gesprekken met koplopers en andere vanuit beleid en wetenschap benadrukken voor het OFL de potentie van deze derde weg, en benadrukken tegelijkertijd de noodzaak om het systeem zo in te richten dat het meer ruimte en steun geeft aan maatschappelijk initiatieven. In de ogen van het OFL kan Programma Aardgasvrije Wijken daar een wezenlijke bijdrage aan leveren door bovenstaande aanbevelingen aan te pakken.

--

Het OFL is veel dank verschuldigd aan de gesprekspartners voor de tijd en moeite die ze hebben genomen om hun inzichten te delen.

Dit is een publicatie van:

Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving
Rijnstraat 8 | 2515 XP Den Haag
Postbus 20901 | 2500 EX Den Haag

E-mail: info@overlegorgaanfysiekeleefomgeving.nl

Kijk voor meer informatie op: www.overlegorgaanfysiekeleefomgeving.nl

Uitgave november 2021